

создания федеративного государства. Были категорически отвергнуты (и даже не рассматривались на официальном уровне) предложения об инкорпорации в обозримом будущем Республики Беларусь в состав России с непосредственным подчинением их российскому федеративному центру, но и соображения о возможном превращении Республики Беларусь в некий особый (привилегированный) субъект Российской Федерации.

Следует учитывать, что неблагоприятная ситуация для сохранения суверенитета и международной правосубъектности Республики Беларусь может возникнуть не только в случае прямой инкорпорации ее в состав Российской Федерации, но и в случае если Беларусь станет «внешним» по отношению к России субъектом федерации, т.е. членом Белорусско-Российской Федерации. Хотя, конечно, создание подобного образования представляется в настоящее время маловероятным, но если оно все же состоится, то перспективы сохранения для Республики Беларусь ее международной правосубъектности и в этом случае будут достаточно неблагоприятными.

Тем более что продержаться на этом уровне интеграции Республике Беларусь вряд ли удастся долго. Можно с достаточной степенью вероятности предположить, что на российский федеральный центр будет оказываться постоянное давление со стороны «внутренних» субъектов федерации, желающих повысить свой статус посредством приближения его к статусу «внешнего» субъекта. В свою очередь российский федеральный центр будет стремиться (скорее всего) в целях устранения внутренней напряженности к преобразованию «внешнего» субъекта в субъект «внутренний».

Оптимальным вариантом для Республики Беларусь следует считать развитие многовекторного межгосударственного сотрудничества с учетом сложившихся приоритетов. Разрабатываемые интеграционные проекты должны предусматривать создание условий, обеспечивающих участие Республики Беларусь в международном общении в качестве равноправного и суверенного члена мирового сообщества.

SUMMARY

The article considers the outlook for the development of Belarusian statehood in the conditions of integration projects implementation at the world, regional and subregional levels. It shows the peculiarities of the implementation of international legal personality of the Belarusian State at the different stages of its development. It gives a special attention to political and legal aspects of improving of interstate integration structures, both the current functioning ones and the ones being developed. The article marked out the parameters of the integration mechanisms, which should provide the optimal efficiency of cooperation among the states, participating in the integration process without detracting from their sovereignty and international legal personality.

АБ РЭАЛІЗАЦЫІ Ў МІЖНАРОДНАЙ ПРАКТЫЦЫ ПРЫНЦЫПУ РАЎНАПРАЎ'Я І САМАВЫЗНАЧЭННЯ НАРОДА

Аляксей Манкевіч

Прынцып раўнапраў'я і самавызначэння народаў (далей — прынцып самавызначэння) з'яляецца адным з асноватворных прынцыпаў сучаснага міжнароднага права, адносячыся да катэгорыі так званых нормаў *jus cogens*. Упершыню міжнародная супольнасць замацавала яго ў Статуце Арганізацыі Аб'яднаных Нацый (1945 г.) і з таго часу неаднаразова пацвярджала і канкрэтызавала яго ў іншых міжнародна — прававых актах. Пад яго сцягам адбыліся крушэнне сусветнай каланіяльнай сістэмы і распад шэрагу імпацьянальных дзяржаў, вялася і вядзецца барацьба народаў за свае нацыянальнае вызваленне. Рэалізацыя прынцыпу самавызначэння выклікае шэраг міжнародна-прававых наступстваў. У першую чаргу яны звязаны з рэалізацыяй іншых нормаў *jus cogens* — прынцыпаў тэрытарыяльнай цэласнасці дзяржаў і непарушнасці дзяржаўных межаў.

Філасофскае асэнсаванне паняцця «самавызначэнне» дае доктар гістарычных навук А.Д. Багатураў. Згодна з ім, самавызначэнне народаў, якое таксама называюць нацыянальным самавызначэннем, — гэта «рэалізацыя этнасам прыроднага інстынкту да набывання максімальна спрыяльнага становішча ў адносінах да навакольнага асяроддзя, самымі галоўнымі ствараючымі якога з'яўляюцца іншыя этнасы, іх дзяржаўных ўтварэнні, а таксама прыродныя рэсурсы»¹. З гэтага доктар Багатураў робіць выснову: разам з сепаратызмам, самавызначэнне «заканамерна прадугледжвае стварэнне буйных дзяржаў, у тым ліку імпацьянальных»². Гэта азначае, што ўключэнне прыбалтыйскіх, каўказскіх, сярэднеазіяцкіх і іншых земляў у склад Расіі ці мангольскіх, тыбецкіх і ўйгурскіх земляў у склад Кітая з'яўлялася вынікам самавызначэння адпаведна рускага і кітайскага

Манкевіч Аляксей Антонавіч — выкладчык міжнароднага права Спецыяльнага эканамічнага недзяржаўнага інстытута

народаў. Наогул, як адзначае А.Д. Багатураў, “працэс самавызначэння нацый паўстае як спалучэнне двух тэндэнцый: стварэнне буйных дзяржаў¹; іх драбленне ў выніку спробаў асобных этнасаў перапамеркаваць у сваю карысць склаўшыся ў дзяржаве баланс грамадзянскіх правоў і свабод ці скласьці новы баланс па-за старымі дзяржаўнымі межам.

Спецыфіка моманту ў тым, што другая тэндэнцыя пагражае стаць пераважнай, што не толькі супярэчыць логіцы ўзаемазбліжэння ў інтарэсах гаспадарчага развіцця, але і спалучана з заняпадам глабальнай стабільнасці².

Юрыдычны змест прынцыпу самавызначэння раскрыты ў шэрагу міжнародна-прававых актаў універсальнага (Міжнародныя пакты аб правах чалавека 1966 г., Дэкларацыя аб прынцыпах міжнароднага права 1970 г.) і рэгіянальнага (Заклучны акт Нарады па бяспецы і супрацоўніцтву ў Еўропе (НБСЕ) 1975 г., Выніковы дакумент Венскай сустрэчы дзяржаў-удзельніц НБСЕ (1986-1989 гг.) характару³. Згодна з імі, права на самавызначэнне ўключае:

1) права народа свабодна, без умяшання звонку, вызначаць свой палітычны статус;

2) права народа свабодна ажыццяўляць свае эканамічнае, сацыяльнае і культурнае, а згодна з дакументамі НБСЕ – таксама палітычнае развіццё.

Пакты аб правах чалавека 1966 г. (Міжнародны пакт аб эканамічных, сацыяльных і культурных правах і Міжнародны пакт аб грамадзянскіх і палітычных правах) прадугледжваюць таксама сумежнае права – права народаў свабодна распараджацца сваімі натуральнымі багаццямі і рэсурсамі ў межах існуючых міжнародных пагадненняў, пабудаваных на прынцыпе ўзаемнай выгады⁴.

Згаданыя дакументы НБСЕ гавораць аб знешнім і ўнутраным баках палітычнага статусу. Гэта азначае, што народ, вызначаючы свой палітычны статус, вырашае некалькі прынцыповых момантаў:

1) ці мець уласную суверэнную дзяржаву (знешні бок);

2) якімі павінны быць форма праўлення, форма дзяржаўнага ўладкавання і палітычны рэжым у дзяржаве (ўнутраны бок).

З гэтага вынікае, што прынцып самавызначэння знаходзіцца ў непарушным дыялектычным адзінстве з прынцыпам народнага суверэнітэту, згодна якім народ з’яўляецца адзінай крыніцай дзяржаўнай улады (артыкул 3 Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь), і які пакладзены ў аснову канстытуцыйнага будаўніцтва цывілізаваных краін (гл. арт. з Канстытуцыі Францыі, арт. 20 Асноўнага закону ФРГ, арт. 1 Канстытуцыі Італіі)⁵. Відавочна, што народны суверэнітэт, як і суверэнітэт дзяржавы, мае ўнутраны і знешні аспекты, якія супадаюць з унутраным і знешнім бакамі права народа на самавызначэнне. Народ, ажыццяўляючы свае права на самавызначэнне, тым самым рэалізуе свой суверэнітэт, і наадварот, ён валодае правам на самавызначэнне як носьбіт суверэнітэту.

Але ўнутраны бок права на самавызначэнне рэгулюецца канстытуцыйным правам асобных дзяржаў. Міжнароднае права закранае яго толькі ў той ступені, у якой гэта абумоўлена неабходнасцю абараніць суверэнітэт і права на самавызначэнне кожнага народа ад замахаў звонку (ў адпаведнасці з прынцыпамі суверэннай роўнасці дзяржаў і неўмяшання ва ўнутраныя справы)⁶, і ў якой гэта датычыцца міжнародных абавязацельстваў дзяржаў. Галоўная праблема, якая паўстае ў сферы міжнародна-прававых адносін у сувязі з прынцыпам самавызначэння, звязаная са знешнім яго бокам.

Спосабамі ажыццяўлення народамі права на самавызначэнне з’яўляюцца “стварэнне суверэннай і незалежнай дзяржавы, свабоднае далучэнне да незалежнай дзяржавы ці аб’яднанне з ёю, ці ўсталяванне любога іншага палітычнага статусу, свабодна вызначанага народам” (Дэкларацыя аб прынцыпах міжнароднага права). Але, як вядома, з каля 3-4 тыс. народаў свету⁷ толькі няпоўныя 200 маюць сваю дзяржаву і месца ў ААН. Астатнія не задаволеныя сваім становішчам нацыянальных меншасцей. У Чорнай Афрыцы, дзе яшчэ не склаліся нацыі ў еўрапейскім разуменні гэтага слова, барацьба паміж кіруючымі і падначаленымі этнічнымі групамі выліваецца ў так званыя трайбалістыкі (ад англійскага tribal – племянны) канфлікты, якія вядуцца перш за ўсё за кантроль над вярхоўнай уладай у дзяржаве (грамадзянскія войны ў Чадзе, Уганде, Руандзе, Бурундзі, Ліберыі, часткова ў Заіры і Самалі, ваяванні перавароты ў Нігерыі). Гэта ўнутраныя канфлікты дзяржаў, якія, згодна з прынцыпам неўмяшання ва ўнутраныя справы, не падлягаюць міжнароднаму ўмяшанню⁸. Аднак імкненне асобных нацыянальных і этнічных груп перагледзець свой дзяржаўна-прававы статус даволі часта прыводзіць да парушэння тэрытарыяльнай цэласнасці дзяржаў. Тут міжнароднае права стаіць на варце інтарэсаў апошніх. З аднаго боку, Дэкларацыя аб прынцыпах міжнароднага права абвясціла: “Кожная дзяржава абавязана ўстрымлівацца ад любых гвалтоўных дзеянняў, пазбаўляючы народы ... іх права на самавызначэнне”. Але далей тая ж Дэкларацыя гаворыць: “Нішто ў прыведзеных вышэй абзацах не павінна тлумачыцца як санкцыянуючае ці заахвочваючае любыя дзеянні, якія вялі б да расчлянэння ці поўнага або частковага парушэння тэрытарыяльнай цэласнасці ці палітычнага адзінства суверэнных і незалежных дзяржаў...”. Гэта азначае, што прынцып самавызначэння ў поўнай меры павінен быць ужывацца толькі ў адносінах да каланіяльных і залежных тэрыторый. Ва ўсіх астатніх выпадках патрэбна было зыходзіць з таго, што пры тлумачэнні і ўжыванні ўсе прынцыпы міжнароднага права “з’яўляюцца ўзаімазвязанымі і кожны прынцып павінен разглядацца ў кантэксце ўсіх іншых прынцыпаў”. Пры тым Дэкларацыя прадугледжвае, што “суверэнныя і незалежныя дзяржавы”, аб якіх ішла гаворка вышэй, павінны дзейнічаць, выконваючы прынцып самавызначэння, і, у выніку гэтага, мець урады, якія прадстаўляюць увесь народ, які належыць да дадзенай тэрыторыі, без адрознення расы, веравызнання ці колеру скуры. Такім чынам, калі народ, які пражывае ў шматнацыянальнай дзяржаве, мае сваіх прадстаўнікоў ва ўрадзе, як у вузкім, так і ў шырокім сэнсе (гэта значыць, ва ўсёй сукупнасці вышэйшых дзяржаўных органаў), яго права на самавызначэнне спыняецца там, дзе пачынаецца дзеянне прынцыпу тэрытарыяльнай цэласнасці. Трэба меркаваць, што прадстаўніцтва ва ўрадзе павінна быць не намінальным, а рэальна адлюстроўваць нацыянальны склад насельніцтва, калі не забяспечваць роўнае прадстаўніцтва асноўных народаў, утвараючых дзяржаву.

Але што мы бачым у рэчаіснасці? З аднаго боку, прадстаўніцтва народаў і асноўных народнасцей у вышэйшых органах дзяржаўнай улады і кіравання не стала перашкодай на шляху распаду СССР і былой Югаславіі. З другога, менавіта дыктатарскія рэжымы, пры якіх наогул адсутнічаюць прадстаўнічыя органы ўлады, у крызіснай сітуацыі здольныя забяспечыць цэласнасць дзяржавы, таму што ствараюць перашкоды на шляху легальнай дзейнасці сепаратысцкіх сіл і з большай лег-

касцю ўжываюць у адносінах да іх сілавых, рэпрэсіўных метады (Аюб Хан і М. Зія-Уль-Хак у Пакістане, Сухарта ў Інданезіі, К. Эўрэн у Турцыі і інш.). Напрыклад, аддзяленне Бангладэш ад Пакістана (1971 г.) было непасрэдна звязана з падзеннем дыктатуры Аюб Хана (1969 г.) і правядзеннем выбараў у парламент (1970 г.)⁹. Аднак нельга рабіць з гэтага далёка ідучыя высновы. Дыктаторскія рэжымы не заўсёды здольныя справіцца з паўстанцкімі рухамі (М. Хайле Марыям у Эфіопіі, Дж. Німейры і А.Х. аль-Башыр у Судане), што мае вынікам працяглую грамадзянскую вайну, ці правакуюць сваімі рэпрэсіўнымі дзеяннямі ўзброенае супраціўленне там, дзе яго не было (Ях'я Хан ва Усходнім Пакістане (Бангладэш)). І наадварот, дэмакратычныя рэжымы здольныя пры наяўнасці палітычнай волі паспяхова весці барацьбу з узброенымі сепаратыстамі (Т. Азал і С. Дземірэль у Турцыі, урады Індыі і Шры-Ланкі). Але ў гісторыі сустракаюцца і такія выпадкі, калі аддзяленне аддзяржавы ажыццяўляецца па папярэдняй дамоўленасці з ёю (Ісландыя ад Даніі ў 1944 г., Эрэтрэя ад Эфіопіі ў 1993 г.) ці з яе маўклівай згоды, а таксама пры адсутнасці рэальнага супрацьдзеяння, нягледзячы на афіцыйна заяўленую нязгоду (аддзяленне Нарвегіі ад Швецыі ў 1905 г. ці Славеніі і Македоніі ад Югаславіі ў 1991 г.). У першую чаргу гэта залежыць ад палітычнай волі дзяржаўнай улады, на якую могуць паўплываць як унутраныя (суданосны сіл, настроі у грамадстве), так і знешнія фактары (пазіцыя іншых дзяржаў, знешнепалітычныя наступствы).

Згода дзяржавы на аддзяленне яе часткі аўтаматычна надае гэтаму акту міжнародна-прававую легітымнасць. Дзяржава як носьбіт суверэнітэту мае права згадзіцца на парушэнне сваёй цэласнасці і змяненне сваіх межаў. Міжнародная супольнасць не мае падстаў супярэчыць гэтаму, калі такая згода не мае месца ў выніку ўжывання сілы ці пагрозы сілай, у тым ліку з боку аддзяліўшайся часткі. Маўклівая згода, таксама як і яўная выражаная, азначае адсутнасць перашкод для міжнародна-прававога прызнання аддзяліўшайся часткі. Але прызнанне ў гэтым выпадку павінна адбывацца пасля больш працяглага тэрміну, каб не было сумненняў у тым, што маўклівая згода сапраўды мае месца. Тут не можа ісці гаворка аб прыраўнанні да маўклівай згоды адсутнасці процідзеяння, калі яно суправаджаецца заявамі аб нязгодзе з аддзяленнем. Калі дзяржава мірыцца са здзейсніўшымся фактам, як гэта было з аддзяленнем Славеніі і Македоніі ад Югаславіі, і гэта відавочна з фактычных дзеянняў яе органаў (вывад войскаў і да т.п.), мае месца фактычная маўклівая згода. Але калі пры гэтым заяўляецца фармальна нязгода, міжнародная супольнасць павінна кіравацца фармальнымі меркаваннямі. Наяўнасць фактычнай маўклівай згоды ў гэтых умовах можа разглядацца толькі як адна з акалічнасцей, спрыяючых міжнароднаму прызнанню, якая стаіць пасля такіх момантаў, як фактычнае існаванне новай незалежнай дзяржавы, немагчымасць суіснавання народаў у адной дзяржаве, незваротнасць аддзялення і г.д.

Аднак у большасці выпадкаў дзяржава, ад якой спрабуюць аддзяліцца, не толькі не згаджаецца з гэтым фармальна, але і спрабуе фактычна перашкодзіць гэтаму. Тым не менш, стварэнне новых незалежных дзяржаў, нягледзячы на супрацьдзеянне старых і абарону міжнародным правам інтарэсаў апошніх, з'яўляецца фактам, у тым ліку і сучаснай гісторыі. У кожным такім выпадку міжнароднай супольнасці даводзіцца ствараць нормы ад нос (дзея далазенай сітуацыі), якія будучы

створанымі маюць тэндэнцыю рабіцца прэцэдэнтамі на будучыню.

Так, у часы класічнага міжнароднага права (XIX – пачатак XX стагоддзя) дзейнічаў папярэднік прыняцты самавызначэння – прынып нацыянальнасці, згодна з якім кожная нацыя мела права стварыць сваю нацыянальную дзяржаву. Як адзначаюць доктар юрыдычных навук Г.І. Тункін і доктар юрыдычных навук Б.М. Кліменка, гэты прынып не стаў агульнапрызнаным нават у межах еўрапейскага міжнароднага права¹⁰. Першым кіраўніком дзяржавы, які даў веры гэтаму прыныпу, быў Напалеон III¹¹. Тым не менш, гэты прынып быў рэалізаваны пры аб'яднанні Італіі (1859-1870 г.) і Германіі (1866-1871 г.), а таксама пры стварэнні незалежнай Бельгійскай дзяржавы (1830-1831 г.)

Калі Бельгія ў 1830 г. аддзялілася ад Нідэрландскага каралеўства, гэта было не толькі парушэнне тэрытарыяльнай цэласнасці апошняга і рэвізія дзяржаўных межаў, устаноўленых Венскім кангрэсам 1815 г., гэта значыць, міжнародна гарантаных. Бельгіяцы пасягнулі на дзеючы ў тым часе прынып легітымзму, які прадуглежываў непарушнасць улады манарха над сваімі падданымі, і які еўрапейскія манархі распаўсюджвалі нават на нехрысціянскіх гасудароў¹². Тым не менш, Бельгія атрымала міжнароднае прызнанне і здолела захаваць сваю дзяржаўнасць дзякуючы расстаноўцы сіл на міжнароднай арэне (падтрымка Вялікабрытаніі і Францыі) і спрыяльнаму збегу абставін (паўстанне ў расейскай частцы Польшчы ў 1830-1831 г.). Для вырашэння лесу бельгійскага народу ў 1830 г. у Лондане сабралася канферэнцыя паслоў вялікіх дзяржаў (Вялікабрытаніі, Францыі, Аўстрыі, Прусіі і Расіі), якая ў 1831 г. прызнала незалежнасць Бельгіі, абрала яе манарха і вырашыла пытанні яе межаў, нейтральнага статусу, правапераемства ў адносінах да дзяржаўнага долгу Нідэрландаў і інш.¹³

Аналагічным чынам вырашалася пытанне незалежнасці Грэцыі ад Асманскай імперыі. Апошняя не з'яўлялася суб'ектам еўрапейскага міжнароднага права, аднак еўрапейскія дзяржавы ў залежнасці ад сваіх інтарэсаў былі гатовыя выступіць у абарону тэрытарыяльнай цэласнасці Турцыі і непарушнасці ўлады яе манарха¹⁴. Грэцыя, як і Бельгія, атрымала незалежнасць дзякуючы расстаноўцы сіл на міжнароднай арэне і спрыяльнаму збегу абставін (паражэнне Турцыі ў вайне з Расіяй). Але ў абодвух выпадках папярэдне мелі месца ўзброеныя выступленні масавага характару супраць цэнтральнай улады, якія апошняя не змагла падавіць. Калі Польшча (1830 г.) і Венгрыя (1848 г.) паспрабавалі паследаваць прыкладу Бельгіі і Грэцыі, гэтыя спробы былі задушаны расійскімі вайскамі, а міжнародная (еўрапейская) супольнасць нічога не зрабіла ў іх падтрымку. Другое польскае паўстанне (1863-1864 г.) атрымала дыпламатычную падтрымку Вялікабрытаніі і Францыі, але яе акаталася недастаткова, у той час як грэкі і бельгіяцы атрымалі ўзброеную падтрымку з боку Расіі і Францыі (гэтаму, аднак, папярэднічала міжнароднае прызнанне Бельгіі незалежнай дзяржавай, а грэкаў – паўстаўшым бокам; бельгіяцы таксама першапачаткова былі прызнаныя паўстаўшым бокам)¹⁵.

Такім чынам, у часы класічнага міжнароднага права народы маглі ажыццявіць самавызначэнне шляхам аддзялення пры адсутнасці ў цэнтральнай улады сіл для эфектыўнага супрацьдзеяння спрыяльным раскладзе сіл на міжнароднай арэне. Пры адсутнасці апошняга нацыяльна-вызваленчыя паўстанні маглі працягвацца доўгі

час, але не дабіцца поспеху (Крычае паўстанне 1866-1869 гг.). І наадварот, пры наяўнасці спрыяльнай міжнароднай сітуацы стварыць незалежную дзяржаву маглі і тыя народы, паўстанне якіх скончылася параджэннем (Балгарыя ў выніку руска-турэцкай вайны 1877-1878 гг.). Пры тым адзначым, што пераважная большасць выпадкаў стварэння новых незалежных дзяржаў шляхам аддзялення прыйшлася на ўладанні Асманскай імперыі (Сербія, Грэцыя, Балгарыя і інш.), якая, нагадаем, не з'яўлялася суб'ектам еўрапейскага міжнароднага права.

Пасля Першай сусветнай вайны мела месца "трыумфальнае шэсце" прынцыпу нацыянальнасці па дзяржавах, якія прайгралі вайну (Аўстра-Венгрыя, Асманская імперыя). У выніку ўтварыліся Аўстрыя, Венгрыя, Чэхаславакія, Югаславія і шэраг арабскіх дзяржаў. У выніку распаду Расіі набылі незалежнасць Фінляндыя, Эстонія, Латвія, Літва і Польшча. Аднак перамога прынцыпу нацыянальнасці не была поўнай.

Па-першае, у Еўропе захаваліся шматнацыянальныя дзяржавы (Бельгія, Чэхаславакія, Югаславія і Савецкі Саюз). У часы Другой сусветнай вайны пад патранажам фашысцкага блоку ўтварыліся Славацкая і Харвацкая дзяржавы, але перамога антыгітлераўскай кааліцыі аднавіла ў рэгіёне статус-кво. Па-другое, пры падзеле Асманскай імперыі еўрапейскія дзяржавы кіраваліся перш за ўсе ўласнымі эгаістычнымі інтарэсамі, і ў выніку не атрымаў сваёй дзяржаўнасці курдскі народ, падзелены паміж Турцыяй, Іранам, Іракам і Сірыяй (у трох першых дзяржавах гэта прывяло да ўзброенай барацьбы). Пасля Другой сусветнай вайны, як мы бачылі, права на самавызначэнне ў поўным аб'еме было прызнана толькі за насельніцтвам каланіяльных і залежных тэрыторый. Толькі ў выніку чарговага парушэння геапалітычнай раўнавагі ў Еўропе і свеце ў пачатку 90-х гг. здолелі самавызначыцца шляхам аддзялення некаторыя народы былых Савецкага Саюза, Югаславіі і Чэха-Славакіі. У выніку ў Еўразіі ўтварылася больш за 20 новых дзяржаў з этнічна неаднароднай структурай насельніцтва. Некаторыя з іх у сваю чаргу сутыкнуліся з імкненнем сваіх народаў і нацыянальных меншасцей да аддзялення (Расія, Грузія, Азербайджан, Малдова, Харватыя, Боснія і Герцагавіна).

Міжнародная супольнасць рэагавала на гэтую хвалю самавызначэння наступным чынам. Па-першае, яно прызнала права на аддзяленне толькі за тымі народамі, якія мелі свае дзяржаўныя ўтварэнні (саюзныя рэспублікі). Адміністрацыйныя межы апошніх, стаўшыя дзяржаўнымі, былі прызнаныя непарушнымі. Малыя народы, меўшыя аўтаномію (чачэнскі, абхазскі), права на аддзяленне не атрымалі. Па-другое, 16 снежня 1991 г. Савет Еўрапейскіх супольнасцей прыняў крытэрыі для прызнання новых дзяржаў ва Усходняй Еўропе і на тэрыторыі Савецкага Саюза: (1) выкананне палажэнняў Статута ААН і абавязальстваў, прынятых па Хельсінкскаму Заключнаму акту 1975 г. і Парыжскай хартыі 1990 г., асабліва ў тым, што датычыцца вяршэнства закону, дэмакратыі і правоў чалавека; (2) гарантыі правоў этнічных і нацыянальных груп і меншасцей у адпаведнасці з абавязальствамі, прынятымі ў межах НБСЕ; (3) лаважанне непарушнасці ўсіх межаў, якія не могуць быць зменены інакш, як мірнымі сродкамі і з агульнай згоды; (4) прыняцце ўсіх адпаведных абавязальстваў, якія датычацца разбраення і нераспаўсюджвання ядзернай зброі, а таксама бяспекі і рэгіянальнай стабільнасці; (5) абавязальства вырашаць па згодзе, у тым ліку прадугледжваючы ў выпадку неабходнасці зварот у арбітраж, усе пытанні,

якія датычацца правапрэемства дзяржавы і рэгіянальных спрэчак¹⁶. Крытэрыі былі выпрацаваны для пэўнага рэгіёну, аднак маглі б з'явіцца ўзорам і для іншых, апрача таго, не завершана станаўленне нацыянальных дзяржаў на тэрыторыі былога СССР.

Звернемся цяпер да іншага боку права на самавызначэнне – права на аб'яднанне. Аб'яднанне ў адну дзяржаву могуць некалькі народаў (рускі і беларускі) ці падзеленыя часткі аднаго народа.

Існуюць наступныя выпадкі падзелу народу:

1) народ мае некалькі суверэнных дзяржаў, маючы міжнароднае прызнанне (ФРГ і ГДР у 1949-1990 гг.);

2) народ мае сваю нацыянальную дзяржаву, але значная яго частка кампактна пражывае за яе межамі (сербы, венгры, албанцы); часам здараецца так, што за межамі нацыянальнай дзяржавы пражывае больш за палову народу (таджыкі ў Афганстане, пуштуны ў Пакістане, азербайджанцы ў Іране)¹⁷;

3) народ не мае дзяржаўнасці, а тэрыторыя яго кампактнага пражывання падзелена паміж іншымі дзяржавамі (курды, белуджы, баскі).

У першым выпадку аб'яднанне (уз'яднанне) – суверэннае права дзяржаў. У кантэксце прынцыпаў суверэннай роўнасці дзяржаў, неўжывання сілы і пагрозы сілай і няўмяшання ва ўнутраныя справы, таксама з'яўляючыся нормамі *jus cogens*, аб'яднанне (уз'яднанне) павінна ажыццяўляцца мірным шляхам у адпаведнасці з волевыяўленнем народу (класічнае міжнароднае права дапускала ўжыванне сілы, якое мела месца пры аб'яднанні Германіі і Італіі ў XIX ст.)¹⁸.

Паколькі стварэнне шляхам аб'яднання новай вялікай дзяржавы непазбежна парушае баланс сіл у рэгіёне, іншыя дзяржавы могуць адмоўна ставіцца да гэтага працэсу. Таму аб'яднанне Італіі і два аб'яднанні Германіі маглі мець месца толькі пры спрыяльнай міжнароднай сітуацыі. Апрача таго, апошняе аб'яднанне Германіі было абумоўлена прыняццем ёй шэрагу міжнародных абавязальстваў (гл. Гавор аб канчатковым урэгуляванні ў адносінах да Германіі ад 12 верасня 1990 г.)¹⁹.

Усе гэтыя палажэнні датычацца таксама аб'яднання некалькіх народаў у адну дзяржаву.

У другім і трэцім выпадках аб'яднанню непазбежна будзе папярэднічаць аддзяленне. Міжнародная супольнасць ставіцца да гэтага надзвычай адмоўна. Калі вышэй ішла гаворка пра народы, якія стваралі дзяржаўнасць на асноўнай частцы сваёй этнічнай тэрыторыі, то часткі падзеленага народу, якія пражываюць за межамі яго нацыянальнай дзяржавы ці ўвогуле не маюць дзяржаўнасці, міжнародная супольнасць адносіць да катэгорыі нацыянальных меншасцей, за якімі не прызнае права на самавызначэнне²⁰. Імкненне нацыянальных і этнічных меншасцей уз'яднацца са сваімі асноўнымі этнічнымі тэрыторыямі прывяло б да яшчэ большай рэвізіі дзяржаўных межаў, чым рэалізацыя права на самавызначэнне шляхам аддзялення малымі народамі, асабліва ў Афрыцы, дзе дзяржаўныя межы – былыя адміністрацыйныя межы калоній, праведзеныя еўрапейскімі дзяржавамі без уліку этнічных межаў (таму Міжнародны Суд ААН падкрэсліў, што "захаванне статус-кво ў Афрыцы часта лічыцца найлепшым спосабам дзеяння"²¹). Што датычыцца такіх спробаў у Еўропе, то Германія і яе хаўруснікі паспрабавалі пераглядзець межы, устаноўленыя ў выніку Першай сусветнай вайны: тады разам са з'яўленнем новых нацыянальных дзяржаў з'явіліся і новыя нацыянальныя меншасці (нямецкая, вянгерская, албанская)²². Перамога

антыгітлераўскай кааліцы аднавіла ў рэгіёне статус-кво. Асобны выпадак - сербскае пьтанне ў 1991-1995 гг. Міжнародная супольнасць прызнала непарушнымі дзяржаўнымі межамі былыя адміністрацыйныя межы паміж югаслаўскімі рэспублікамі. У выніку каля 2 мільёнаў сербаў у Харватыі і Босніі апынуліся ў становішчы нацыянальных меншасцей. Але сербы паспрабавалі пераглядзець гэтыя межы, спасылаючыся на тое, што (1) яны з'яўляюцца адным з дзяржаваўтвараючых народаў Югаславіі, (2) прынцып самавызначэння дзейнічае ў адносінах да народаў, а не рэспублік, (3) адміністратывныя межы паміж рэспублікамі не могуць аднабаковымі актамі ператварацца ў дзяржаўныя, і таму сербы па-ранейшаму маюць права жыць у адзінай дзяржаве²³. Неспрыяльная міжнародная сітуацыя зноў прывяла да паражэння сербаў. Іншыя еўрапейскія дзяржавы сваімі міжнароднымі абавязцацтвамі гарантавалі тэрытарыяльную цэласнасць астатніх дзяржаў і непарушнасць межаў у Еўропе.

Зробім высновы. Калі разглядаць прынцып самавызначэння ва ўзаемаспалучэнні з прынцыпам тэрытарыяльнай цэласнасці і непарушнасці межаў, то відавочна, што міжнародная супольнасць аддае перавагу апошнім. Яно прызнае права на самавызначэнне ў поўным аб'ёме за насельніцтвам каланіяльных і залежных ці незаконна акупіраваных тэрыторый (Палесціна, Усходні Тымор), але ў прынцыпе не зацікаўлена ў заахочванні сепаратысцкіх сіл у суверэнных дзяржавах. Прызнанне тэрытарыяльнай цэласнасці дзяржаў і непарушнасці іх межаў асноватворнымі прынцыпамі міжнароднага права - краевугольны камень стабільнасці ў міжнародных адносінах, якая, нягледзячы на свой адносны характар, з'яўляецца адным з найвялікшых дасягненняў сусветнай цывілізацыі. Разам з тым, міжнародная супольнасць не можа адмовіцца і ад прынцыпу самавызначэння, бо для кожнай дзяржавы гэта азначае адмовіць у праве на самавызначэнне ўласнаму народу, гэта значыць, прызнаць дапушчальнасць ліквідацыі яе самой.

Другая выснова заключаецца ў тым, што ўдалыя спробы рэалізацыі права на самавызначэнне маюць месца пры спрыяльнай міжнароднай сітуацыі, асабліва ў часы парушэнняў былой геапалітычнай раўнавагі. Істотнае значэнне мае знешняя падтрымка. Сучаснае міжнароднае права патрабуе: "Кожная дзяржава павінна ўстрымацца ад любых дзеянняў, накіраваных на частковае ці поўнае парушэнне нацыянальнага адзінства і тэрытарыяльнай цэласнасці любой іншай дзяржавы ці краіны". (Дэкларацыя аб прынцыпах міжнароднага права). Тым не менш, у рэальнай палітыцы, як і раней, мае месца адваротнае. Так, барацьбу Славеніі і Харватыі за аддзяленне ад Югаславіі падтрымлівалі Германія і Аўстрыя; доктар гістарычных навук А.А. Чалядзінскі бачыць у аддзяленні Славеніі таксама "французскі след"²⁴.

Сучаснае міжнароднае права, у адрозненне ад класічнага, забараняе супрацьпраўнае выкарыстанне дзяржавамі ўзброенай сілы супраць іншых дзяржаў (агрэсію) і ўзброенае ўмяшанне ва ўнутраныя справы апошніх (інтэрвенцыю). Апрача таго, яно носіць універсальны характар, гэта значыць, распаўсюджваецца

на ўсе без выключэння дзяржавы. Такім чынам, што зацікаўленыя дзяржавы не могуць, як раней, ажыццяўляць патрымку бакоў унутрыдзяржаўнага канфлікту, судзіцца толькі з раскладам сіл на міжнароднай арэне. Выкарыстанне дзяржавамі ўзброенай сілы дапускаецца толькі са згоды законнага ўраду суверэннай дзяржавы ці па рашэнню Савета Бяспекі ААН. Тым не менш, адваротныя прыклады па-ранейшаму маюць месца. Для іх абгрунтавання ў заходняй дактрыне міжнароднага права існуе паняцце "гумантарнай інтэрвенцыі", якая дапускаецца (1) са згоды законнага ўрада пры пагрозе іншаземнай акупацыі ці дзяржаўнага перавароту з боку антыдэмакратычных сіл, (2) для абароны сваіх грамадзян у замежнай дзяржаве з дыктатарскім рэжымам і (3) пры грубых і масавых парушэннях правоў чалавека дзеля аднаўлення парушаных правоў²⁵. Так, Індыя ў 1971 г. распачала вайну з Пакістанам у сувязі з рэпрэсіямі пакістанскай арміі супраць насельніцтва сучаснага Бангладэш²⁶, Турцыя ў 1974 г. ажыццявіла ўтварэнне на Кіпр у сувязі з захопам улады прыхільнікамі аб'яднання з Грэцыяй²⁷. Вынікам стала стварэнне новых дзяржаў: міжнародна - прызнаная Народная Рэспубліка Бангладэш і непрызнаная Турэцкая Рэспубліка Паўночнага Кіпра. Адзначым, што пэўныя групы дзяржаў могуць злоўжываць сваім уплывам у Савеце Бяспекі ААН, каб дамагацца санкцыі на ўзброенае ўмяшанне ва ўнутрыдзяржаўны канфлікт у мэтах падтрымкі аднаго з бакоў, замест таго, каб прыкладаць сапраўдныя намаганні па мірнаму ўрэгуляванню (Боснія).

Паколькі аб'яднанне Германіі і распад СССР, Чэхаславакіі і былой Югаславіі прывялі да змянення існуючых дзяржаўных межаў, і міжнародная супольнасць прызнала яго, стварыўся прэцэдэнт: прынцып непарушнасці межаў дапускае выключэнне пры зменненні межаў мірным шляхам²⁸. Міжнароднае права асуджае парушэнне тэрытарыяльнай цэласнасці дзяржаў і непарушнасці іх межаў з дапамогай сілы. Так, у снежні 1991 г. Еўрапейскія супольнасці заявілі, што "не будуць прызнаваць дзяржавы, якія ўзнікаюць у выніку агрэсіі"²⁹. На гэтай падставе не атрымалі міжнароднага прызнання дзяржаўныя ўтварэнні харвацкіх і баснійскіх сербаў і некаторыя іншыя.

Пазіцыя міжнароднай супольнасці сведчыць аб тым, што яна аддае перавагу рэалізацыі народамі права на самавызначэнне ў межах існуючых дзяржаў³⁰. Праблема ў тым, што гэта таксама не заўсёды адбываецца мірным шляхам. Так, Славенія і Харватыя не дамагліся змянення формы дзяржаўнага ўладкавання былой Югаславіі і выйшлі з яе складу. Харватыя адмовілася прадаставіць аўтаномію сербам (1990 г.), Іран - курдам (1979 г.), вынікам чаго стала ўзброенае супрацьстаянне.

Пытанне самавызначэння народаў будзе ўплываць на сітуацыю ў сёння і ў будучым. Міжнародная супольнасць павінна паважаць права народаў на самавызначэнне. У сваю чаргу, рэалізацыя апошняга павінна ажыццяўляцца мірным шляхам у межах існуючага міжнароднага права і адлюстроўваць сапраўдную волю народаў.

¹ Международное право. Под ред. Ю.М. Колосова, В.И. Кузнецова. М., 1994. С. 20-21.

² Богатуров А.Д. Самоопределение наций и потенциал международной конфликтности. - Международная жизнь, 1992 г., №2, С.5-15.

³ Действующее международное право. Сост. Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова. М., 1996. Т.1, с. 65-91; т. 2, с. 11-39.

⁴ Там жа. Т.2, с.11, 21-22.

⁵ Конституции зарубежных государств. М., 1996. Сост. В.В. Маклаков. С. 104, 162, 243.

⁶ Международное право. Под ред. Г.И. Тункина. М., 1994. С. 118-124.

- ⁷ Географический энциклопедический словарь. Под ред. А.Ф. Трёшников. М., 1988. С.460.
- ⁸ Лукашук И.И. Международное право. Общая часть. М., 1996. С. 269-275.
- ⁹ Бхутто Беназир. Дочь Востока. Автобиография. М., 1988. С. 70-73.
- ¹⁰ Международное право. Под ред. Ю.М. Колосова, В.И. Кузнецова. С.48; Международное право. Под ред. Г.И. Тункина. С. 122.
- ¹¹ Дюррасель Ж.-Б. Европа в 1815 года да наших дзён. Мн., 1996. С. 123.
- ¹² Дебидур А. Дипломатическая история Европы. 1814-1878. М., 1995. Т.1, с. 166.
- ¹³ Там же. Т. 1, с. 269-288, 292-297.
- ¹⁴ Там же. Т. 1, с. 162-166; т. 2, с. 420-444.
- ¹⁵ Там же. Т. 1, с. 204-240, 251-257, 270, 284-285; т. 2, с. 214-217, 222-231.
- ¹⁶ Действующее международное право. Т. 1, с. 160-161.
- ¹⁷ Географический энциклопедический словарь. С.420-426.
- ¹⁸ Дебидур А. Указ. сач. Т. 2, с. 161-186, 268-282.
- ¹⁹ Действующее международное право. Т. 1, с. 153-158.
- ²⁰ Меляник В.И., Захаревич С.А. Национальные меньшинства и международное право. - Гуманитарно-экономический вестник. 1996 г. №3. С.98-103.
- ²¹ Лукашук И.И. Указ. сач. С. 284.
- ²² Семиряга М.И. Тюремная империя нацизма и ее крах. М., 1991. С. 27-35, 242-253.
- ²³ Jugoslovenska Revija za medunarodno pravo. 1994. №3, p. 340-345.
- ²⁴ Челядинский А.А. Конфликты на международной арене. - Белорусский журнал международного права и международных отношений. 1996. №1. С.70.
- ²⁵ Павлова Л.В. Международная защита прав человека и её эволюция на современном этапе. — Белорусский журнал международного права и международных отношений. 1996. №1. С. 22-25.
- ²⁶ Бхутто Б. Указ. сач. С.73-80.
- ²⁷ Дробков В.А. Заметки о Кирре. М., 1984. С. 74-76.
- ²⁸ Беблер А. Нейтралы и неприсоединившиеся в европейской архитектуре безопасности. — Международная жизнь. 1992. №2. С. 47.
- ²⁹ Действующее международное право. Т. 1, с. 161.
- ³⁰ Старушенко Г.Б. Самоопределение без сепаратизма. — Международная жизнь. 1993. № 11. С. 130.

SUMMARY

The principle of equality and self-determination of peoples is one of the fundamental principles of modern international law. It is enshrined in the UN Charter and specified in other international legal documents. But its realization often goes contrary the principles of territorial integrity and border inviolability of states.

The right for self-determination means the right of every people to determine freely its political status and realize its development. This realization can lead to the formation of a new independent state through decolonization or separation from an existing state. Some peoples or the separated parts of one people can unite and form one state. This can be also preceded by separation. In philosophy, self-determination is understood as the realization by the peoples of the striving to gain the most favourable position concerning the environment. This, in particular, presupposes the formation of big states at the expense of the territories of other peoples.

The international community consists of states and protects primarily their interests. That is why it puts limitations on the possibilities of the realization of the self-determination right. Only the population of colonies is recognized to have this right in full. Its realization should not violate the territorial integrity and political unity of sovereign states. Though the latter should adhere to the self-determination principle and get the government which represents the whole people of the territory in question. The international community prefers the self-determination issues to be settled within the existing state borders and only by peaceful means. The opposite attempts were successful only in certain favourable international situations.